

BENDRINĖS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNO ILIUSTRACINIŲ PAVYZDŽIŲ ATRANKA IR PATEIKIMAS

ESMINIAI ŽODŽIAI: iliustracinis vartosenos pavyzdys, aiškinamasis žodynas, leksema, žodžių junginys, sakinys.

IVADAS

Vartosenos pavyzdžių paskirtis yra iliustruoti reikšmės aiškinimą, papildyti jį smulkesniais reikšmės atspalviais, parodyti žodžio vartosenos galimybes ir ypatybes (LVV 10), jais pagrindžiamas žodžio įtraukimas į žodyną, skaitytojas įtikinamas, kad žodis paaiškintas ir stilistiškai kvalifikuotas tinkamai (БАСРЯ I 29), apskritai vartosenos pavyzdžiai padeda geriau suprasti aiškinamojo žodžio turinį, bent iš dalies parodo jo leksinę aplinką ir sintaksinius ryšius (DŽ₄ XIII). Įvairiuose aiškinamuosiuose žodynuose iliustracijos pateikiamos skirtingai. Tai priklauso nuo žodyno paskirties, tikslų, struktūros, apimties, leksikografų pasirinktos metodikos ir kt. dalykų. Neretai pasirinkta iliustracijų pateikimo metodika ir technika paaiškinama žodyno įvade. Naujesniuose žodynuose (pvz., WCD) kartais dar grafiškai paaiškinama žodyninio straipsnio struktūra, nurodoma kiekvienos straipsnio dalies vieta. Mažesnės apimties žodynuose (MLKŽ, NSJP) dažnai tuo ir apsiribojama, plačiau nesupažindinant su reikšmių aiškinimo, iliustravimo, gramatinių ir kitokių pažymų pateikimo ir kt. metodika.

Paprastai didesnės apimties žodynuose (LKŽ_e, LLVV_e, БТСРЯ) žodžių reikšmių aiškinimai iliustruojami gausiau, mažesniuose (MLKŽ, LVV) – tik būtiniais atvejais (plg. Jakaitienė 2005: 103–104). Dažniausiai iliustruojama žodžių junginiais ir sakiniais. Šie gali būti koreguojami, trumpinami ar kitaip pritaikomi žodyno straipsniui, kad geriausiai tiktų aiškinamo leksinio vieneto vartosenai, semantiniam ir sintaksiniam junglumui parodyti ir kt. (plg. LLVV I 16, LKŽI 76). Kartais iliustracijoms pasirinkti autentiški sakiniai netrumpinami, jos gali būti sudarytos net iš kelių sakinių, nurodomi

citatų šaltiniai¹, pvz.: *lengvaspaŋnis*, –ė adj. (2) *greit, lengvai lekiantis*: Baltapūki debesėli, lengvasparni lakūnėli, kur tu skriesi? V. Myk-Put. [...]; **reivė** sf. (4) [...] 3. ms.: Kreive reive, kur tu bėgi? – Skuste pešte, kas tau darbo! (upelis ir pieva) Pnd. (LKŽ_e); **vaina** [...] 2. *Negatīva, nevėlama psihės, rakstura, personības īpašība. Nevėlams (cilvēka organisma) veidojums, arī stāvoklis*. Viņa kritizēja un brāķēja gluži visas meitenes un sievietes, kas vien grozījās Gusta [dēla] tuvumā, atrada neskaitāmus trūkumus un vainas.. Ezera 9, 291. «Neņem ļaunā, siev! Man savas vainas, tev savas un Austrumam [dēlam] atkal savas. Cilvēks paliek cilvēks.» Indrāne 5, 188; **zīdenis**, –ņa v. *Ēdiens no pupām, zirņiem, grūstiem miežu graudiem un žāvētās cūkgaļas. Arī grūdenis (1)*. [...] Mūsu māte stingri turējās pie veciem paradumiem. Tā Meteņos katru gadu viņa vārīja zīdeni ar cūkas ausi. Austriņš 1, 360. Vai jūs zināt, kas ir zīdenis? Grūbu zupa ar pelēkajiem zirņiem un žāvētu cūkas gaļu.. Ves 86, 6, 30. Meteņa dienā vārīja ēdienus ar cūkas gaļu, īpaši cūkas galvas pusi.. Vārīja tradicionālo ēdienu – zīdeni jeb grūdeni. Lauku Dzīve 90, 2, 20 (LLVVe); **АЗБУКА** [...] 4. // *Разг. То, что всем известно, всеми признано (обычно в функции сказуемого). Кто побеждает в бою? – продолжал подполковник. – Господа, ведь это азбука: побеждают сплоченные между собою люди, зажженные идеей*. Берес. На япон. войне. (БАСРЯ).

Lietuviams aktualu žodynuose parodyti kirčiavimo dalykus, šiuo aspektu iliustracijos taip pat įvairuoja. LKŽ_e, DŽ_{6e} iliustracijose kirčiuotos pateikiamos tik antraštinio žodžio formos, pvz.: **motinėlė** sf. (2) 1. M, Pc **krikšto motina, krikštamotė**: Motinėlė su tėveliu veža vaiką krikštyti Rz. Motinėlės dovanotus karolius kažkas paėmė Sdb. 2. žr. motina 4: Kai tik antra motinėlė atsiranda, tada bitės leidžia spiečių Dbk. [...] (LKŽ_e); **būti**, yrà (*būva, būna, esti*), būvo 1. turėti būti, reikštis tikrovėje, egzistuoti: *Pasaulis yrà didelis. Ar pieno dar yrà? Nebėrà šieno. Nėrà namų be dūmų (tts.)*. 2. gyventi, laikytis: *Būvo trys broliai. Ji dabar būva pas dukterį*. 3. turėti užėmus kur vietą, stovėti, gulėti: *Ten būvo kalvė. Karvės būna tvarte. Vietoje būdamas ir akmuo apželia (tts.)*. 4. lankytis, apsilankyti: *Vakar buvau pas seserį. Ar esi būvęs Latvijoje?* [...] 6. vykti, dėtis: *Kas būvo, žinome, o kas būs – ne. Esamasis, būtasis (kartinis, dažninis), būsimasis laikas (lingv.)*. *Būsimos dienos*. [...] (DŽ_{6e}); **dėm||ė** (4) 1. sutepta, suteršta vieta: *D. ant*

¹ Cituojant žodyno straipsnius stengtasi išlaikyti tą pačią formą, kokia yra cituojamame žodyne. Praleistos teksto dalys žymimos [...].

skarelės. 2. savo spalva išsiskirianti iš aplinkos vieta: *Saulės dėmės. Ant veido raudona d.* 3. *prk.* dorovinis negero elgesio padarinys, yda: *Žmogus be jokios ~ės.* [...] (DŽ_{6e}). Tuo tarpu mokymosi tikslams skirtame žodyne (MLKŽ) iliustracijos kirčiuojamos pagal loginį kirtį, t. y. kirčiuojami visi žodžiai, kurie pabrėžiami tariant frazę: **pavéikslas** *dkt. v. (1, 1)* piešimo ar tapybos kūrinys: *Ar mātēte Čiurlionio pavéikslus?* ° *Ant sienos nėra nė vieno pavéikslo.* [...]. Dar kitur kirčiuojami ir enklitikai bei proklitikai, tiesa, nenuosekliai, plg.: **blōgas** [...] *nērà tō ~o, kurīs neišēitų į gēra, pa-sāulis [...] *sēna kaip p.;* **prisiimti** [...] *ką prisiēmei, turì ir įvỹkdyti, pasi-lėisti [...] *jiē ~lėido výtis vāgi,* bet **bókštas** [...] *statýti ~tus iš smėlio, kalénti [...] *jis vis tą pātį mán ~lėna į gálvą, telkšóti [...] *seniaū čia ~ójo ēžeras, pasíekti [...] *aš ~kiu tik jō pētį* (LNŽ)².*****

Straipsnio tikslas – supažindinti su iliustracinių vartosenos pavyzdžių pateikimu *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne* (BŽ), atkreipti dėmesį į kai kuriuos abejonių keliančius dalykus³. Rašant šį žodyną iliustracijos imamos iš įvairių šaltinių, tarp jų daugėja elektroninių. Internetu naršoma nau-dojantis paieškos sistema *Google*, paieškos eilutė formuojama įrašant visą žodžio kaitybos paradigmą ar didesnę, esminę jos dalį (Aleksandravičiūtė 2008: 267). Pavyzdžių ieškoma *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne, Terminyne*, Terminų banke, įvairiose enciklopedijose ir kt. šaltiniuose (plačiau žr. Lietuvių kalbos instituto tinklalapio skyrelyje „Rengiamas *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*“, http://www.lki.lt/LKI_LT/index.php?option=com_content&view=article&id=592&Itemid=1). Daugeliu atvejų remiamasi LKŽ_e, kuris neretai yra vienintelis šaltinis senesnes ar kaimo, ūkio gyve-nimo realijas įvardijančiai leksikai, etnografizmais, botanikos ir pan. terminams iliustruoti.

² Straipsnio autorė yra viena iš BŽ rengėjų, rašanti ir redaguojanti jo tekstą. Straipsnis parengtas pranešimo, 2011 m. vasario 24 d. skaityto Lietuvių kalbos instituto Leksikografi-jos centro seminare „*Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* baigiamųjų darbų problematika“, pagrindu. Jame stengiasi apibendrinti savo ir kolegų patirtį rašant šį žodyną. Kadangi BŽ rengimo metodika koreguojama atsižvelgiant į išylančias problemas ir rašant straipsnį dar nėra išbaigto instrukcijos varianto, straipsnio autorės požiūris į iliustracinės medžiagos atranką ir pateikimą kai kuriais aspektais gali skirtis nuo redakcinės kolegijos galutinės nuomonės šiuo klausimu. Tačiau autorei atrodo svarbu supažindinti visuomenę su kai kuriais esminiais ilgai laukiamo žodyno principais, pateikti informacijos apie jo kūrimą, galbūt paskatinti diskusiją, kad reaguojant į išsakytas pastabas būtų galima iš karto pagerinti patį žodyną.

³ Rašant šį straipsnį BŽ dar redaguojamas, todėl toliau pateikiami pavyzdžiai dar gali būti pakoreguoti.

1. BENDROJI ILIUSTRAVIMO METODIKA IR VARTOSENOS PAVYZDŽIŲ ATRANKA

1.1. BŽ kūrimo pradžioje manyta, kad nemažai žodžių daliai iliustracijos apskritai nereikalingos. Prie tokių buvo priskirti terminai (*obòjus* muz., *maniãkas*, *ūsòrius* 2. zool., *báitas* komp., *pilkapýnas* ist.), kitokie labai konkrečią, apibrėžtą reikšmę turintys žodžiai (*kaišas*, *peñkakè*, *išsituòkèlis*, *-è*), tautų bei genčių vardų (*gruzìnai*), asmenų pavadinimai pagal gyvenamąją vietą (*alytìškis*, *-è*, *alsedìškis*, *-è*) ir pan. Pagal naujausią metodiką iliustracijų gali nebūti tik išimtiniais atvejais, pavyzdžiui, vulgarizmų ar retai vartojamų, bet dėl kitų priežasčių pateiktinų žodžių. Iliustruotina kiekviena leksema, t. y. kiekviena žodžio, žodžių junginio ar frazeologizmo reikšmė ar jos atspalvis – tiek aiškinant, tiek nurodant. Pavyzdžiui⁴:

plikas, plikà bdv. (4) **1.** neturintis plaukų: *Màno senèlis jau visái plìkas. Výrai bìjo tàpti plikì.* | neturintis plunksnų, lapų ir pan.: *Plikì mēdžiai. Lizdè tupėjo kq tik išsirìtęs plìkas paukščiukas.* **2.** be kelių, be kepurės, be pirštinių ir pan.: *Plikos rañkos. Kò váikštai plikà gálva? Neik į laukq plikù kablù, apsirišk šalikq. Bùvo matýti jò plikà krutinè.* | basas: *Plikos kójos.* **3.** be augmenijos, be žalumos: *Plikas laukas. Plikos uòlos. Plikì kalnaì.* | be sniego: *Plikas kèlias. Jis atsigulè ant plikòs žemès.* | be paveikslų arba apie tuščią kambarį: *Plikos sienos.* | neizoliuotas: *Kýšo plikì elèktros laidai.* [...]

pliáuškinti, pliáuškina, pliáuškino vksm. [...] **6.** (kuo) šnek. fotografuoti, pyškinti: *Skaitmeniniù fotoaparatu gálima pliáuškinti nèsukant galvòs dėl kokýbès.* | (kq, kuo): *Jì gávo dovanù pirmq gėrq fotoaparâtq ir pliáuškino juò viskq, už kò užkliúdavo akis. Jis ima pliáuškinti kãdrq po kãdro.* [...]

brìzgìlas dkt. (3^b) **1.** ŽASLAI: *Žabóti árklį brìzgìlu. Árkliui valdyti į jò nasrùs įdedamos metalinès pailgos svirtèlès, sujungtos su pavãdžiais, vadìnamos brìzgìlu, žabòklémis.* **2.** apynasris su žaslais arkliui valdyti, kamanos: *Su tókiu brìzgìlu árklìo nenulaikýsi.*

kraipýti, kraĩpo, kraĩpè vksm. [...] ♦ **gálvq kraipýti** **1.** reikšti nuostabq, stebėtis: *Orų spėjikai kraĩpo gálvas.* **2.** abejoti, dvejoti: *Jis kraĩpo gálvq, nètiki, kq sakaũ.* **úodegq kraipýti** **1.** suktis iš keblios padèties, išsisukinèti: *Pirma nièko nepáisè, dabar úodegq kraĩpo.* **2.** labai stengtis patikti, maivytis: *Merginòs úodegas kraĩpo.*

gretutinès téisès spec. atlikèjų, fonogramų gamintojų, transliuojančiųjų organizacijų ir audiovizualinio kùrinio (filmo) pirmojo įrašo gamintojų teisès: *Pažèisti áutorių ir gretutinès téises. Įgýti gretutinès tuřtines téises į filmq.*

⁴ Rašant šį straipsnį BŽ dar redaguojamas, todėl toliau pateikiami pavyzdžiai dar gali būti pakoreguoti.

Kiekviena leksema iliustruojama vartosenos pavyzdžiais ir tais atvejais, kai žodis nėra pateikiamas akivaizdžiai (kaip antraštinis), pvz., leksemos su pažymomis sngr., neig. yra straipsnio viduryje, bet tai yra savarankiški leksiniai vienetai – sangražiniai veiksmažodžiai arba daiktavardžiai, žodžiai su neiginiais; taip pat perkeltinės reikšmės leksemos (pažymėtos prk.), beasmenė vartoseną (su pažyma beasm.) ir kt. atvejai, žodyno straipsnyje atskirti stačiu brūkšniu. Pavyzdžiui:

išmesti, *išmeta*, *išmetė* vksm. **1.** (ką, iš ko, į ką) išblokti, išsviesti, išnešti: *Žirgas išmetė raitelį iš balno. Išmėsk drabužius į balkoną, tegu prasišvešina.* | beasm. (ką, pro ką, nuo ko): *Nuo smūgio jį išmetė pro priekinį mašinos stiklą.* | (ką, kam, per ką, pro ką) metant iš kur paduoti: *Išmėsk man raktus pro langą [per balkoną].* **2.** (ką, iš ko, į ką) pašalinti metant, išnešant: *Nusipirkau naują spintėlę, o seną išmečiau į priekambarį. Suvalgęs saldainį, popieriuką išmėsk į šiukšlinę. Staklės jau seniai išmetė iš gręčios į klėtį. Tavo sudėvėti sportbačiai jau išmest, gali neieškoti. Jei gandrai išmeta iš lizdo jauniklius – bus blogi mėtai.* | neig. (ko, iš ko): *Iš dainos žodžio neišmėsi* (flk.). | sngr. (ką): *Labai sukirmiję grybai, daug išsimės.* [...]

nušviesti, *nušviečia*, *nušvietė* vksm. **1.** (ką, kam) skleidžiant šviesą padaryti matomą, šviesų: *Jiems keliūs nušvietė gaisrai. Mėnulis nušvietė viską blankią šviesą.* | prk.: *Laimėtojo vėidą nušvietė šypsena.* **2.** sngr. pasidaryti giedram, nusigiedryti: *Dangūs vėl nusišvietė.* | beasm.: *Gal popiet nusišvieš.* [...]

Keblumų atsiranda, kai susiduriama su etnografizmais (etnogr.), istorizmais (ist.), pasenusia (psn.) ir pan. retesne leksika. Jų internete praktiškai nėra, vadinasi, yra didelė tikimybė, kad dabartinė jų vartoseną išties reta. Tokiais atvejais sprendžiama, ar tikrai reikia šiuos žodžius pateikti BŽ (dėl būtinybės kitoms reikšmėms geriau suprasti, vartosenos įžymių rašytojų kūryboje ar kituose reikšminguose šaltiniuose ir pan.). Jei taip – pavyzdžių ieškoma LKŽ_e, o neradus jie laikomi tais išimtiniais atvejais, kai iliustracijų nereikia. Pavyzdžiui, žemaitybė *brizės* ‘spyruoklinės akėčios’ yra pateikta keliuose reikšminguose šaltiniuose (ŽŪE, PŽ), bet internete ji nevartojama. BŽ šis žodis bus iliustruotas pavyzdžiu: *Akėti su brizėmis*. DŽ_{6e} tai buvo veiksmažodžio *brizioti*, kuris nebus pateikiamas BŽ dėl retos vartosenos, apibrėžtis. Radus vos kelis vartosenos pavyzdžius į BŽ, ko gero, nepateks ir DŽ_{6e} buvęs frazeologizmas *bādą [badūs] atgauti* ‘kiek pasisotinti’. O antroji žodžio *bušidō* reikšmė, nors nėra jos vartosenos tekstuose (yra tik žodynuose), vis dėlto dėtina, nes gali padėti suprasti dabartinę pirmąją reikšmę:

bušidō dkt. vyr. nekait. **1.** viena Rytų dvikovų, susidedanti iš kirkbokso ir imtynių veiksmų: *Kautis bušidō ringe. Europietiškas bušidō lietuviškame ringe.* **2.** viduramžių Japonijoje – samurajų garbės ir moralės kodeksas.

DŽ_{6e} yra nemažai abstraktų (su priesagomis *-imas* / *-ymas*, *-umas* ir kt.), be vartosenos pavyzdžių tiesiog įtrauktų į pamatinių žodžių straipsnius. Tai yra reguliarūs dariniai, juos visada galima pasidaryti iš pamatinių veiksmažodžių ar vardažodžių. Iš jų BŽ bus pateikiami tik tie, kurie gana dažni realiojoje vartosenoje, vadinasi, galima rasti jų iliustracinių pavyzdžių. Išimtyms galimos tais atvejais, kai žodis įtrauktinas ne dėl dažnos vartosenos, o dėl kitų priežasčių (rašybos, ryšio su pamatiniu žodžiu, vartojimo kito žodžio apibrėžtyje, kirčiavimo ar pan.).

BŽ kūrimo pradžioje, kol nebuvo griežtai reikalaujama iliustruoti kiekvieną leksemą, kelias neiliustruotas daugiareikšmių reguliarių vedinių (abstraktų) reikšmes ketinta pateikti pažymėtas vienu reikšmės numeriu. Pavyzdžiui:

buvimas dkt. (2) → būti 1, 2, 5.

lenkimas dkt. (2) 1. → lenkti 1, 4, 5, 10, 11. 2. → lenkti 2. | sngr. 3. sngr. → lenkti 7, 12 (sngr.). 4. → lenkti 8: *Lenkimui būtina (kėlio) jūros atkarpà tūri būti laisvą.*

išnėrimas² dkt. (2) 1. → išnerti² 1, 2. 2. → išnerti² 3–5. | sngr. 3. sngr. → išnerti² 6 (sngr.): *Gyvātės išsinėrimas iš ódos.*

Dirbant įsitikinta, kad, pirma, šiuo būdu netiksliai parodoma vedinio semantinė struktūra, ir, antra, toks pateikimas nebūtų aiškus ir patogus vartotojui. Todėl baigiamajame žodyno rengimo etape šios metodikos atsisakyta, kiekviena leksema aiškinama ar atskirai nurodoma į tam tikrą pamatinio žodžio reikšmę ir iliustruojama.

1.2. Nenorint žodyno perkrauti naujos reikšmingos informacijos nepateikiančiais sakiniais (Jakaitienė 2005: 105, Hudson 1988) ir siekiant vieno desnio BŽ straipsnių vaizdo orientuojamasi vidutiniškai į tris–keturis vieną reikšmę ar jos atspalvį iliustruojančius sakinius (žodžių junginių gali būti daugiau). Antra vertus, labai turtingas kai kurių žodžių semantinis ar sintaksinis junglumas reikalauja gausesnių iliustracijų, o retesnių tautovardžių, asmenų pagal gyvenamąją vietą, cheminių elementų pavadinimų iliustracijų rasti ne taip jau ir paprasta. Bet kuriuo atveju iliustracijos neturi būti perteklinės, jose turi būti tik iliustruojamai leksemai aiškiai pateikti būtina informacija. Tai taikoma tiek iliustracijoms kaip visumai, tiek kiekvienam iliustraciniam vartosenos pavyzdžiui (sakiniui, žodžių junginiui). Todėl autentiški vartosenos pavyzdžiai redaguojami, pvz.:

Autentiški vartosenos pavyzdžiai	Redaguoti vartosenos pavyzdžiai
bītkrėslė dkt. (1) vaistinis, nuodingas aštraus kvapo augalas nedidelių, pusrutulio pavidalo tamsiai geltonų graižų kekėmis (<i>Tanacetum</i>): <i>Bītkrėslės núoviras naikina vīrškinimo trākto parazitūs, gėrina apetītą. Bītkrėslių preparātų nerekomendúojama vartóti ilgą laiką – jiė didina kraujóspūdį.</i> bebriukas dkt. (2) bebrų jauniklis: [...] <i>Balañdžio pabaigojė – gegūžės pradžiojė patėlė átveda trīs–kėturis (rečiaū penkīs) bebrūkūs. Gañtininko atsiųstojė núotraukoje mātome bėbro patėlę su bebrūkū.</i>	bītkrėslė dkt. (1) vaistinis, nuodingas aštraus kvapo augalas nedidelių, pusrutulio pavidalo tamsiai geltonų graižų kekėmis (<i>Tanacetum</i>): <i>Bītkrėslės núoviras gėrina apetītą. Bītkrėslių preparātų nerekomendúojama vartóti ilgą laiką.</i> bebriukas dkt. (2) bebrų jauniklis: [...] <i>Pavāsarij patėlė átveda trīs–kėturis bebrūkūs. Núotraukoje – bėbro patėlė su bebrūkū.</i>

Tuščiažodžiauti nepriimtina, bet trumpinant pavyzdžius neturėtų nukenėti informatyvumas. Palyginus vienos iš abstrakto *brukimas* reikšmių iliustracijas (atkreiptinas dėmesys, kad abstraktai BŽ ne apibrėžiami, o nurodoma į pamatinius veiksmazodžius), akivaizdu, kad pirmasis sakinyss neabejotinai informatyvesnis: *Protīngų žmonių patarimai dažniáusiai ir liėka patarimais, o ne núomonės brukimū* (1) ir *Nelaikýkite tō māno núomonės brukimū* (2). Dar plg. itin ilgą, bet ir labai informatyvią iliustraciją straipsnyje:

konstitūcija dkt. (1) 1. teis. pagrindinis valstybės įstatymas, nustatantis jos santvarką: *Lietuvōs Respūblikos konstitūcija. Konstitūcijos pataisà yrà pačiojė konstitūcijoje dāroma pataisà, o kai konstitūcijos pāmatu taīsomas kōks kītas įstātymas ar dar kas nōrs, tokià pataisà vadīntina konstitūcine.* [...]

1.3. BŽ kūrimo pradžioje buvo numatyta leksiką iliustruoti tik autentiškais pavyzdžiais. Tačiau kai siekiama iliustruoti kiekvieną leksemą, nori nenori pasitaiko atvejų, kai iliustraciją reikia sukurti pačiam teksto rašytojui ar redaktoriui. Ar tuo nusikalstama ankstesniam autentiškumo reikalavimui? Vargu, nes BŽ kūrėjai irgi yra kalbos vartotojai. O gali būti iliustruojama ne tik rašytinės kalbos, bet ir šnekamosios kalbos pavyzdžiais. Tokių, beje, apstu interneto komunikacinėje vartosenoje. Ir tai yra gera proga įtraukti į BŽ daugiau gyvesnių dabartinės šnekamosios kalbos vartosenos faktų, ku-

rie šiek tiek atsvertų kiek per gausią senesnių laikų kaimo realijas atspindinčių iliustracijų dalį. Tokiu būdu žodyne pateiktą duomenys labiau atitiktų realiąją dabartinę vartoseną. Pavyzdžiui, straipsnyje

baisuōlis, baisuōlė dkt. (2) kas neišvaizdus, negražus: *Vaikystėje báiminausi, kad su maniūm, tókiu baisuoliū [tókia baisuolė], vaikai nenorės draugáuti. Čià gražuōlių konkūrsas ar baisuōlių?*

paskutinei iliustracijai būdinga šnekamosios kalbos sintaksė (nėra *Ar...*), o straipsnyje

bedantiškūmas dkt. (2) buvimas bedančio: *O vūrus bedantiškūmas tai jáunina, ar nē?* (iron.)

pateiktas gyvas, išraiškingas vartosenos pavyzdys aiškus ir be konteksto, situacija lengvai įsivaizduojama.

Tačiau kuriamos iliustracijos turėtų būti būtent gyvos, ne trafaretinės, t. y. kad vienės semantinės, kirčiavimo ar kt. grupės leksemos nebūtų iliustruojamos pagal vieną schemą (dar prieš pradedant rašyti BŽ buvo kritikuojamas iliustravimas elementariais, pirmiausia į galvą ateinančiais sakiniais *Mergaitė vólgo óbuolį. Berniūkas skaīto knýgą.* ir pan.) Nesistengiant sukurti gyvesnio vartosenos pavyzdžio, jų dirbtinumas būtų labai ryškus išrinkus ir kartu peržvelgus visus tam tikros semantinės grupės žodžius. Tarkim, didelė tikimybė, kad tautovardžių ar asmenų pagal gyvenamąją vietą straipsniuose nuolat kartosis *susipažinti su kuo, susitikti ką* ir pan. konstrukcijos – šie žodžiai dažniausiai yra antrosios kirčiuotės, o tokios konstrukcijos parankios kebliams kirčiuoti linksniams pailustruoti, pvz.: *susipažinaū su bangladešiečiū, -ė; pasitikti / susitikti alsėdiškiūs, -ės, nugalėti kroatūs, -ės spòrto varžýbose* ir pan. Siekiant dirbtinai iliustruoti vietovardžių (ypač nelietuviškų) vartoseną, neabejotinai kartosis sakiniai apie gyvenimą, apsilankymą, grožėjimąsi ir pan. ta vietoje (nes būtent tokiam kontekste gali būti pavartoti kirčiuoti sunkesni antraštinio vietovardžio linksniai). Taigi šiais atvejais reikia labiau pasitelkti savo kūrybines galias ir siekti įvairovės.

1.4. Leksinių vienetų apibrėžtys aiškinamajame norminamajame žodyne negali būti pernelyg enciklopediškos, todėl pavyzdžiais jas galima ir kartais reikia papildyti, praplėsti – ypač pateikiant retesnes ar istorines realijas,

kurios šiuolaikiuose kasdieniuose, ne specialiuose, tekstuose retai aptariamoms. Tokiais atvejais geriausias iliustracijų šaltinis – įvairios enciklopedijos, ypač VLE. Pavyzdžiui:

bavārai dkt. dgs. (2) [...] 2. vakarų germanų gentis, įėjusi į vokiečių ir austrų tautų sudėtį: *Didžiojo tautų kráustymosi metų V a. pab.–VI a. pr. bavārai užėmė teritoriją tarp Dunōjaus ir Álpių ir sukūrė savo karalystę.*⁵

bavāras, bavārė dkt. (2) 1. bavarų etninės grupės žmogus: [...] *Padavėjos prīmena tās bavarēs, per alaūs šveitę Miunchene nesuñkiai vienojē rañkoje nēšančias penkīs lītrinius alaūs bokalus.* 2. ist. bavarų genties žmogus: *Šiē dvidāliai lamatiēčīų mōterų kabūčiai tūri aiškių sāsajų su VI a. germānių (alemānių, bavārių) kabūčiais. VI–VII a. šiaurinės frānkēs, alemānēs, tiuringēs, bavārēs, langobārdēs panašiais smeigtūkais sēgdavosi plāukus.*

babiloniētis, babiloniētė dkt. (2) babiloniečių tautos žmogus: *Babiloniēčio laīko jaūsmą valdē rimtiēs, pastovūmo, patvarūmo princīpas. Mānoma, kad Bīblijoje pāsakojama Nōjaus Ārkos istōrija tērā naujā babiloniēčio Gilgamēšo ēpo vėrsija.*

belatākės liaūkos ištekamųjų latakų neturinčios liaukos, kurių gaminami hormonai patenka tiesiai į kraują ar limfą, endokrininės liaukos: *Hipōfizė, aūtinkščiai, skýdliaukė – svarbiāusios belatākės liaūkos. Nuo belatākių liaūkų veiklōs priklaūso normalūs organizmo augīmas ir vystymasis. Sutrikusi [pažeistā, suaktyvėjusi, sumažėjusi] belatākių liaūkų fūncija. Belatākių liaūkų fiziologiją ir ligās tīria endokrinologija.*

lāpiai dkt. dgs. (2) tauta, gyvenanti Laplandijoje, kalbanti finų kilmės lapių kalbomis, samai: *Yrā kēturios bendrinēs lāpių kalbos.*

Šiuo klausimu pridurtina, kad šiaip konkrečių pavardžių ir datų iliustracijose, kiek įmanoma, vengiama: žodynas – ne laikraštis, jį rašant tikimasi, kad jis tarnaus kur kas ilgiau. Šių dienų aktualijos gali būti nesuprantamos po dešimties metų. Kas kita – istorizmai ar pan. retos realijos. Taip pat pateisinamas lietuvių ir kt. klasikų, svarbių istorinių vietovių ar datų, konkrečių įstaigų ar organizacijų minėjimas iliustracijose, pavyzdžiui:

brolijà dkt. (2) [...] 3. krikščionių pasauliečių visuomeninė religinė organizacija, kuriai vadovauja dvasininkai, vienuoliai: *Brolijos įsteigimo prōga pasauliečius pranciškonūs svėikino parāpijos klebōnas. Lietuvōs stačiātikių brolijà. Brolijų mōkỹklos (ist.).*

būrtininkas, būrtininkė dkt. (1) [...] 2. puikus savo srities specialistas, nepaprastas menininkas: *Didysis dānų pāsakų būrtininkas K. Āndersenas.*

būras¹, būrė¹ dkt. (2) Mažosios Lietuvos valstietis lietuvis: *Būrais vadīnti Mažōsios Lietuvōs laukiniñkai baudžiāuninkai. K. Donelāitis „Mētuose“ rāgino būrūs imtis vienókių ar kitókių darbų. Leñkis, bēdinas būre, prieš dvāro pōnq.*

⁵ Šiuo atveju pateisinamas ir kitais atvejais vengtinas konkrečių vietovių bei datų minėjimas.

charakìris [...] *Pasidaryti charakìrį. Rituālinė samurājų savižudybė vadinama charakiriū. Pilėnų kunigáikščio Mārgirio savižudybė pėrsirėžiant pilvą visiškai tapatì samurājų charakìriui.* | prk.: *Taūpymo charakìris valdiniūkų dar nepàlietė.*

1.5. Tačiau čia susiduriama su kitu keblumu. Dabar siekiama, kad iliustracijose būtų vartojami tik tie žodžiai, kurie patys BŽ yra paaiškinti, t. y. eina antraštiniais atskirų straipsnių žodžiais. Anksčiau ši griežta taisyklė galiojo tik apibrėžtyse vartojamiems žodžiams (ir dėl to į BŽ pateks retų veiksmažodinių abstraktų, be kurių neišsiversta atskirais sudėtingesniais atvejais aiškinant kitus žodžius). Vis dėlto pasigilinus atrodo, kad ši taisyklė neturėtų būti griežtai taikoma ir iliustracijoms. Plg. *bavāras, bavārė* antrosios reikšmės iliustracijas – jose vartojami senoviniai gentivardžiai suteikia papildomos informacijos apie šia reikšme retai (ne specialiuose tekstuose) vartojamą žodį, bet nesuponuoja būtinybės jų pačių aiškinimo ieškoti BŽ (norint gilintis į istorinius dalykus būtų natūralu informacijos ieškoti enciklopedijose ir kituose tam skirtuose leidiniuose).

1.6. Vėliau rasti vartosenos pavyzdžiai neretai verčia koreguoti jau suformuluotą apibrėžtį, skirti naują reikšmę ar jos atspalvį, kartais net svarstyti, ar žodis apskritai trauktinas į BŽ ir kokia forma. Iliustracijos neturi prieštarauti apibrėžčiai. Jei rastas labai būdingas vartosenos pavyzdys aiškiai neatitinka apibrėžties, redaguojant taisoma apibrėžtis, jei straipsnio struktūrą „griaunantis“ pavyzdys nebūdingas ar net abejotinas – atsisakoma pavyzdžio. Štai keletas tokių atvejų:

- 1) **báltas¹, baltà** bdv. [...] ♦ **baltóji mirtis** sakoma apie cukrų ar druską, kurių gausus vartojimas yra žalingas sveikatai: *Šis narkòtikas vadinamas baltója mirtimi.*

Iliustracija rodo, kad apibrėžtis keistina į „apie baltos spalvos kenksmingą (gausiai vartojant), sveikatai pavojingą produktą: narkotikus, druską, cukrų, konservantus ir pan.“

- 2) **bumerángas** dkt. (1) plokščias lenkto medžio svaidomasis Australijos čiabuvių medžioklės ir kovos ginklas, kuris, nekliuvęs į taikinį, grįžta atgal; vartojamas ir žaidimams: [...]

Vartosenos pavyzdys *Negrįžtamasis bumerangas* rodo, kad apibrėžtis taisytina, redaguotinas ir visas straipsnis:

bumerángas dkt. (1) plokščias lenkto medžio svaidomasis Australijos čiabuvių medžioklės ir kovos ginklas: *Grįžtamasis [negrįžtamasis] bumerángas. Mėsti [sugauti] bumerángą. Nepatáikęs į táikinį (grįžtamasis) bumerángas grįžta atgal. Bumerángai tebenaudójami žaidimams. Bumerángas – tai puikūs, visiems tiñkantis, laisválaikio praleidimo būdas, o kartù ir spòrtas.* | prk.: *Mėlas anksčiaù ar vėliaù grįžta bumerángu.*

3) Daiktavardžio *dainà* apibrėžtis „nedidelis muzikos kūrinys su žodžiais“ (dar plg. „nedidelis eiliuotas žodinis ir muzikos kūrinys“ DŽ_{6e}) niekaip nederà su visai įprastu ir gana dažnu vartosenos pavyzdžiu *Dainà bė žōdžių*.

4) **Baltieji rūmai** Jungtinių Amerikos Valstijų prezidentų rezidencija Vašingtone nuo 1800 m.: *Baltijų rūmų rekonstrùkcijà vỹkdys Lietuvōs bendróvė. Per diėnà Baltuōsiuose rūmuose apsilañko daugiaù nei penkì tũkstančiai lankýtojų.*

Tačiau apstu pavyzdžių, kur *Baltieji rūmai* reiškia ką kita: *Baltieji rūmai pagaliaù pripažino, kad JAV ištiko recèsija. Prezideñtas rāgina respublikonùs bendradarbiáuti su Baltaisiais rūmais. Baltiesiems rūmams mesti nauji žmogaùs téisių gynėjų káltinimai. Tiek Baltiesiems rūmams, tiek Kremlíui palengvėjo, kai rezoliùcija buvo atmestà, kurie akivaizdžiai rodo, kad formuotinas šios reikšmės atspalvis ar antroji šio žōdžių junginio reikšmė „JAV valdžia“.*

5) **barjèras** dkt. (2) [...] 2. sport. tam tikra lengvos konstrukcijos užtvara, kurią turi įveikti bėgikas ar jojiko valdomas žirgas: *Žėmas [áukštas] barjèras. Duìgubas barjèras. Įspūdingi žirgų šuoliai per barjerùs. Ilgo núotolio bėgimė naudójami vidutinio dydžio barjèrai. Finišavimas prasideda įveikus paskutinį barjerą.*

Vartosenos pavyzdys *Šuō visadà sustója ties duìgubu barjerù* rodo, kad formuotinas reikšmės atspalvis „užtvara, kurią turi peršokti dresuojamas šuo“.

6) **bùlviakasis** dkt. (1) bulvių kasimo metas: *Ankstývas [vėlývas] bùlviakasis. Pėrnai bùlviakasis buvo labaì šlāpias ir lietingas.*

Vartosenos pavyzdžiai *Bùlviakasis káime – vėinas smagiáusių vėlývo rudeñs darbų. Bùlviakasio pabaigtùvių šveñtė. Vidùržemio júros regionė alývuogių skynimą gālima sulýginti su lietùviškuoju bùlviakasiu. Nuvýtus bulvienójams, bùlviakasio neatidėliókime. Bùlviakasių čià nebūna, žmōnės tiesiog išėina ir pasikasa (bùlvių), kadà reikia* ir kt. rodo, kad formuotinas reikšmės atspalvis „bulvių kasimo darbai, ppr. su talka“.

7) **bediėviškai** prv. → bedieviškas: *Bediėviškai elgtis. Bediėviškai neìgdamas daugybę dògmų jis įskaùdino milijonùs krikščiónių. Priprātę girtuokliáuti, vōgti ir*

bediēviškai, nedoraĩ gyvėnti, jiė nenorėjo taisytis. Visuomenė bediēviškai paklūsta šiuolaikiniam vartojimo kùltui.

bediēviškas, bediēviška bdv. (1) būdingas bedievystei ar bedieviams: *Bediēviškos kalbos.*

Vartosenos pavyzdžiai *Nebėkertame miškų taip bediēviškai. Jei tōs žaliūzės nebūtų tōkios bediēviškai brángios, būčiau visiems langams sudėjusi* niekaip netinka religinei prieveiksmio reikšmei iliustruoti, todėl pateiktini kaip perkeltinės reikšmės iliustracijos arba formuotina antroji prieveiksmio reikšmė „labai“:

Dar vienas sudėtingesnis atvejis, išryškėjęs ieškant iliustracinių pavyzdžių – būdvardis *belatākis, belatākė*. LKŽ_e šio žodžio nepateikia. Internete jis randamas tik junginiuose su žodžiu *liaukà*. Bet vartosenos pavyzdys su netaisyklingos darybos vediniu *Po Añtrojo pasāulinio karo àtrastas dar vėnas aukštėjantis protarpinis belatakinis sākinimo būdas* perša mintį, kad belatakės gali būti ne tik liaukos, ir šis būdvardis gali būti apibrėžiamas „neturintis latakų“.

1.7. Iliustracijose stengiamasi pateikti sudėtingesnes ir, jei įmanoma, įvairesnes iliustruojamo žodžio formas – kirčiuoti „pavojingus“ (t. y. dažnai netaisyklingai kirčiuojamus) linksnius, įvardžiutines formas su nosinėmis ir pan., pavyzdžiui:

barškūtis dkt. (2) [...] 4. ritminis muzikos instrumentas – tuščiaviduris rutulys su kotu, pripildytas smulkių barškančių daiktų: *Pasāulio taūtos barškučiūs naudója nuo seniāusių laikų. Mokyklėlėje vaĩkas mókosi dainuoti ir gróti barškučiū.*

Minėta apie pavojus kuriant iliustracijas retesnės vartosenos tautovardžiams ir asmenų pagal gyvenamąją vietą pavadinimams. Štai keletas pavyzdžių, kai iliustracijų kurti nereikėjo, jos rastos interneto vartosenoje⁶:

baškiras, baškirė dkt. (2) baškių tautos žmogus: *Tėko nemažai bendráuti ir net vienamė kambaryjė gyvėnti su baškiřu, mordviū, buriatū. Internetū su baškirė susipažinęs kauniētis savo žmóną pamātė po trijų mėnesių. Nūtarta organizuoti Lietuvōs baškiřus į bendrúomenę. Baškirai nedrāsiai iš pōsto klībina savo prezideñtą.*

⁶ Suredaguotuose šiuose BŽ straipsniuose iliustracijų turėtų likti mažiau. Cituojant neredaguotą žodyno straipsnių variantą norima parodyti tinkamų pavyzdžių įvairovę, todėl jos pateikiamos visos.

batakiškis, batakiškė dkt. (2) Batakiuose ar jų apylinkėse gyvenantis ar iš ten kilęs žmogus: *Kelyje užsidėgęs automobilis nutraukė batakiškės kelioną į Taūrągę. Nuo seno piliakalnis traukia ne tik batakiškius, jis gaūsiai lañkomas turistų. Redaktorius telefonū kalbėjosi su prisistatýti napanórusiu batakiškiu.*

bavāras, bavārė dkt. (2) 1. bavarų etninės grupės žmogus: *Vařgas tām alūdariui, kuris pamėgiñs pamalōninti bavārą prastū alumì. Mūsų sùtiktas bavarės labai nustēbino klāusimas, kās skiria bavarūs nuo vókiečių. Ne vñen patriotizmas ir mēilė tradicijoms skātina bavarūs púoselėti šiā puikį švenťę. [...]*

1.8. Iliustruojama gali būti tiek žodžių junginiais, tiek sakiniais. Jei yra abiejų rūšių iliustracijų, pirmieji pateikiami žodžių junginiai, o tada – sakiniai. Pavyzdžiui:

leñgvas, lengvā bdv. (4) [...] 5. nestiprus, silpnas, švelnus: *Leñgvas alūs. Lengvā žiemā (nešalta). Leñgvas kosulys [prisilytėjimas, vėjelis]. Lengvā bausmė. Leñgvas girtumo láipsnis. • ant. sunkus. [...]* 8. paprastas, nesudėtingas: *Leñgvo tūrinio knyga. Knyga parašýta lengvū stiliumi.*

áiškinti, áiškina, áiškino vksm. 1. (ką, kam) raštu ar žodžiu dėstyti, kad būtų aišku, suprantama, komentuoti: *Pāmoką áiškinti (moksleiviams). Įstátymą áiškinti (visuomenei). Áiškinamasis žodynas. | sng. (ką): Likusius uždavinius áiškinkitės pātytys. 2. sng. (ką) stengtis atskleisti, sužinoti, padaryti žinomą: Policija áiškinasi įvykio aplinkybes. [...]*

dirbtinis, dirbtinė bdv. (2) 1. padarytas, netikras, nenatūralus: *Dirbtinis šilkas [medus]. Dirbtinis apvaisinimas. Báldai aptraukti natūraliā arbā dirbtinė óda. Ar tavo dañtys tikri, ar dirbtiniai? • ant. tikras, natūralus. [...]*

dėginti, dėgina, dėgino vksm. [...] 3. (ką) naudoti, kad būtų gaunama energija: *Dėginti málkas [dūrpes, gamtinės dujas]. Dėginti daūg švoino tūrintį benzíną. Dėginti elėktrą. Tempiamosė kūno vietose deguōnis dėgina ríebalus, raūmenys stangrėja. Juōkas pàdeda dėginti kalòrijas. [...]*

Viename iš baigiamųjų BŽ redagavimo etapų nutarta atsisakyti praktikos žodžių vartoseną iliustruoti sakiniais, neturinčiais veiksnio, pvz.: *Áiškinasi viršininkui, kodėl pavėlāvo. Turėjo áiškintis dirėkcijai dėl nesutarimų su tiekėjais. Sántykius áiškinasi taĩkiai. Lengvabūdiškai žiūri į gyvenimą. Dar plg.: mėgzti, mėzga, mėzgė* 1. rišti mazgą: *Mėzga mėzga ir niekaip nesumezga. [...]* (DŽ_{6e}); **padažýti** tr. 1. R116, K *pamirkyti, pavilgyti: [...]* *Duonos druskon padāžė, pavalgė ir nuėjo* Lp (LKŽ_e). Tokie sakiniai taisomi vienu iš dviejų būdų – arba iš sakinio daromas žodžių junginys su bendratimi (*Taĩkiai áiškintis sántykius*), arba sukuriamas pilnas sakiny (Jiė áiškinasi viršininkui, kodėl pavėlāvo. Tū lengvabūdiškai žiūri į gyvenimą).

Atkreiptinas dėmesys – nepilnieji sakiniai nepainiotini su apibendrintos semantikos sakiniais, kurie yra teiktini:

akūtė dkt. (2) [...] **2.** besivystantis pumpuras augalo lapo pažastyje: *Medeliūs skiėpija akūtėmis.*

brūzgūlis dkt. (2) [...] **4.** pagaliukas, vartojamas sagos vietoje: *Nusidrōžti brūzgūlį. Kėlnes sėgdavo brūzguliū.*

2. ILIUSTRACINIŲ PAVYZDŽIŲ PATEIKIMO FORMA

2.1. Antraštinių žodžių formų trumpinimas

Spausdintiniuose žodynuose įprasta taupyti vietą, todėl antraštiniai žodžiai iliustracijose dažnai trumpinami. Vietoj pagrindinės jų formos paprastai rašoma tik pirmoji raidė, kitų formų – tik kaitomosios žodžio dalys ir pan. Pavyzdžiui: **dail**||**ūs**, ~i (4) 1. malonus pažiūrėti, labai gražus: *D. liemu.* *D. drabužis. Augo kieme klevelis, labai d. medelis (d.). O šis trečiasis ~iū ~iausias mano paties žirgelis (d).* | *prk.: Turiu ~aūs (daug) laiko.* 2. lygus: *D. kelias. Daĩlios lentos.* [...] (DŽ_{6e}); **gluži** *apst.* Pavisam, pilnīgi. *G. svešs cilvēks. G. vienkāršs jautājums. G. manas domas. G. cits izskats.* (MLVV); **poetycki**, ~ccy «właściwy poezji lub poecie, tworzony przez poetę»: Talent p. Proza p–a. (NSJP); **HPAB**, –a, м. **1.** Характер, совокупность душевных свойств. *Добрый н. Крутой н. По нраву* (нравится). **2.** мн. Обычай, уклад общественной жизни. *Старинные нравы.* (СРЯ). BŽ straipsniai šiuo požiūriu nesiskiria nuo įprasto teksto, nes visi iliustracijų žodžiai pateikiami ištisai, nesutrumpinti.

2.2. Skliaustų vartojimas

Iliustracijose gali būti vartojami paprastieji ir laužtiniai skliaustai. Laužtiniuose skliaustuose pateikiamos alternatyvios vartosenos pavyzdžių dalys, pvz.:

abėcėliškaĩ prv. abėcėlės tvarka, pagal abėcėlę: *Abėcėliškaĩ surašyti [išvařdyti, išdėstyti].*

klaviatūrà dkt. (2) klavišų arba mygtukų sistema – įvairių aparatų ir mechanizmų dalis arba atskiras, su jais suderintai veikiantis įtaisas: *Rāšomosios mašinėlės [kompiūterio, telefono, skaičiuoklio, kasōs aparāto] klaviatūrà. Belaĩdė klaviatūrà. Klaviatūros tvarkỹklė (komp.) [...].*

Laužtiniuose skliaustuose numatyta pateikti informacija rūšiuojama. Vieniuose laužtiniuose skliaustuose nepateikiami skirtingi terminai, nebent jie būtų rūšiniai, pavyzdžiui:

búsenà dkt. (1) **1.** buvimo, gyvenimo būdas: *Prastà búsenà*. **2.** spec. medžiagos, sąmonės, reiškinių buvimo būdas: *Garų [skystóji] búsenà*. *Rimtiës [kritinë] búsenà*. *Psichinë búsenà*. *Narkòtinio apsvaigìmo búsenà*. *Kòmos búsenà*. *Búti prislègtòs búsenos*. *Búsenų sekà*.

Paprastuosiuose skliaustuose pasviruoju šriftu pateikiama nebūtina iliustracijos dalis, pvz.:

víenas¹, vienà¹ sktv. kiek. (3) skaitmuo, skaičius ir kiekis 1: *Jau vienà (valandà)*. *Vaikui vienì mètai*. *Dvìdešimt vienų mètų merginà*. [...]
vėžinti, vėžina, vėžino vksm. vak. **1.** (ką, kuo, su kuo, ant ko) vežioti, važinėti (ppr. pramogai ar per apeigas): *Vyresnìji (vaikai) vėžindavo mažuosius (su) dviračiu [ant dviračio]*. [...]
išmèsti, išmeta, išmetè vksm. [...] **3.** (ką) nustoti laikyti, leisti iškristi (ppr. iš rankų): *Moteriškè suklupo ir išmetè rankinuką*. *Mažai trùko – bútum išmètęs vaiką*. | neig. (ko): *Atsargiai nèšk (indus), neišmèsk*. [...] **10.** (ką, po ką, kas) šnek. išgerti (svaigalų), išlenkti: *Susitikę šnèktelejome, išmetème po stiklèlį (degtinës)*.
mokėti¹, móka, mokėjo vksm. (ką, kuo, už ką) duoti pinigų ar pan. už darbą, gaudamą daiktą ar paslaugas: *Už pietus mokésime penkiasdešimt litų (50 Lt)*. *Mokésite grynaisiais (pinigais) ar mokėjimo kortelè*. *Kiek àš turiu mokėti už važiavimą taksi?* [...]

Plg. – paprastuosiuose skliaustuose paprastuoju šriftu pateikiamas iliustracijos paaiškinimas:

leñgvas, lengvà bdv. (4) [...] **5.** nestiprus, silpnas, švelnus: *Leñgvas alus*. *Lengvà žiemà* (nešalta).
leñkti, leñkia, leñkè vksm. [...] **2.** [...] | sng. (kam, prieš ką) palenkti galvą ar liemenį teikiant pagarbą ar sveikinant: *Daininiñkè leñkiasi pùblikai*. *Praeidamì visi leñkèsi prieš krýžių*. *Aukštà panèlè prieš visus leñkiasi* (svirtis) (flk.). [...]
lentà dkt. (4) **1.** iš medžio kamieno išpjauta pailga plokštė: *Obliúotos pušìnës leñtos*. *Lentų grìndys*. *Apkálti síanas lentomis*. *Pjáuti lentàs*. *Plónas kaip lentà* (labai plonas). [...]
vienaaũkštis¹, vienaaũkštè bdv. (2) **1.** turintis vieną aukštą: *Vanduò apsémè vienaaukščius pàstatus*. *Vienaaũkštè* (vienaaukščių namų) *statýba*. [...]

Dėl paprastųjų skliaustų pasakytina, kad rišliuose tekstuose jų vartose-na yra gerokai įvairesnė, dažniausiai juose mintis tikslinama, aiškinama,

papildoma, kas nors vardinama ir pan., pavyzdžiui: *Mėsiniai, greitai augantys ir subręstantys triušiai (bròileriai). Tautų kráustymosi pradžia laikoma germánų genčių (alemánų, fránkų, gòtų, burgúndų, vandaľų) migrácia. Búožę sudarė sustorėjimas (taip pat vadinamas búože), kótas, kablýs ir slankiojanti kílpa. Žodyne, nuosekliai laikantis BŽ instrukcijos reikalavimų ir sistemingumo principo, vartosenos pavyzdžiai su kitką reiškiančiais skliaustais turi būti pertvarkomi. Kai kuriais atvejais ir pertvarkytas sakiny s tinkamai iliustruoja vienos ar kitos leksemos vartoseną, plg.: *ties Braziūkaiš prasideda Višakis (Šešúpės iñtakas) ir ties Braziūkaiš prasideda Višakis, Šešúpės iñtakas; bruknýnai nýksta, ýpač reñkant úogas mechāniniu būdù (šukúojant) ir bruknýnai nýksta, ýpač reñkant úogas mechāniniu būdù – šukúojant*. Tačiau pasitaiko, kad iliustracinio sakinio neįmanoma pertvarkyti neiškreipiant jo minties, išsaugant svarbius semantinius, stilistinius atspalvius ar pan., tuomet iliustracija atmetama kaip netinkama. Pavyzdžiui, atsisakyta šių iliustracijų: *Jì nugaléjo trijosè rungtysè (atraminis šúolis, lygiāgretès, búomas). Júros (dienòs) ir krañto (naktiès) brizas. Išlikęs Butautų dvāras (kultūros pamìnklas, muziėjus).**

2.3. Iliustracijų eiliškumas

Vartosenos pavyzdžių pateikimo tvarka vienais atvejais yra labiau apibrėžta nei kitais. Minėta, kad iliustruojant vartoseną pirmiausia pateikiami žodžių junginiai, o tada – sakiniai. Veiksmažodžių straipsniuose negali būti neiilustruoto valdymo arba iliustracijų, kurių junglumas nėra atitinkamomis pažymomis pažymėtas tam skirtoje vietoje; be to, rekomenduojama iliustracijas pateikti ta pačia tvarka, kokia yra išvardytos valdymo pažymos (nebent dėl semantinio junglumo jas reikėtų išdėstyti kitaip – šiuo atveju pirmenybė teikiama semantiniam, o ne sintaksiniam junglumui).

kláusti, *kláusia*, *kláusé* vksm. 1. (ką, ko, apie ką) kreiptis su klausimu, duoti, pateikti, kelti klausimą, teirautis: *Kláusk tévq [móting, kitų] patarìmo. Kò tù kláusei? Kas kláusia, sužino. Kláusiau jò núomonės [patarìmo]. Kláusiau ir jì, bet neatsākė. Kláusiu, kur buvai? Jìs kláusé, kíek mán mėtų. Mókytoja ir apiè tavè kláusé. [...]*

Problemiška laikytis šio reikalavimo žinant, kad yra tam tikras valdymas, o gerų pavyzdžių tai parodyti nėra. Tokiu atveju, negalint pateikti gero iliustracinio pavyzdžio, lieka ir nepažymėtas tam tikras sintaksinis veiksmažodžio junglumas, taigi nukenčia informacijos tikslumas.

Įvardžiai iliustruojami laikantis linksnių eiliškumo, pvz.:

àš (K. *manėš*, K. savyb. *màno*, N. *mán*, G. *manè*, Įn. *manimì*, Vt. *manyjè*) įv. asmen. vns.
1. vartojama nurodant save: *Àš túoj grįšiu. Láuk manės namuosè. Paskaĩbink mán vakarè. Tù jaunèsnè už manè. Su manimì atėis ir mào draugaĩ. Manyjè vèrda pỹktis [grũmiasi áistros].* 2. K. savyb. man priklausančis: *Štai mào namaĩ. Atidúok mào láišq. Mào vaikaĩ dar maĩ. Išklausk ir mào núomonę. Mào laĩkrodis sustójo.* 3. K. savyb. vartojama nurodant pirmuoju asmeniu reiškiamą veikėją, kuriam priskiriamas veiksmas, išreikštas neveikiamosios rūšies dalyviu: *Mào pasakýti žodžiaĩ. Viskas čià mào (patiès) padarýta [statýta]. ♦ àš táu (tù)!* sakoma grasinant.

Kitų kaitomų kalbos dalių vartosenos pavyzdžių pateikimo eilės tvarka nėra kaip nors griežčiau apibrėžta. Paprastai paradigmos eilės tvarka nėra tokia svarbi kaip, tarkim, semantiniai aspektai, todėl pirmenybė teikiama pastariesiems.

3. ILIUSTRACINIŲ VARTOSENOS PAVYZDŽIŲ KIRČIAVIMAS

Visi ilustracinių vartosenos pavyzdžių žodžiai pateikiami kirčiuoti, išskyrus viensiemenius nesavarankiškų kalbos dalių žodžius – dalelytes, jungtukus, prielinksnius ir kt. Tarnybiniai dviskiemeniai ir daugiau skiemenų turintys bei savarankiški viensiemeniai žodžiai yra kirčiuojami, pvz.: *Àš túoj grįšiu. Mokiniaĩ čià labaĩ nuovõkũs, dar nemačiaũ taĩp áštriaĩ protáujančių paauglių.* Iliustracijų kirčiavimo pavyzdžiai:

bálti, *bąla*, *bālo* vksm. [...] 2. blykšti: *Mataũ, kaip jõs véidas bąla. Óda vis labiaũ bālo.* 3. darytis kiek žilam, žilti: *Smilkiniaĩ jau bąla.*

ášara dkt. (1) 1. skaidraus sūroko akių liaukų skysčio lašas, išsiskiriantis verkiant: *Per skrúostq nuriedėjo ášara. Stóvi ášaros akysè. Ášara ášarq vāro* (verksmas ima). *Ei býra, býra gaĩlios ášarėlès* (flk.). *Jĩ pro ášaras [per ášaras] tāko nemātè.* 2. dgs. VERKSMAS: *Juokiũosi pro ášaras. Su ášaromis prašýti. Jau tà į ášaras. Vėl bũs ášarų.* [...]

gālas dkt. (4) [...] 4. kelio ar laiko tarpas: *Dar nemāžas kėlio gālas ikì namų (lĩko). Gėrq dienõs gālq sugaĩsaũ poliklĩnikoje.* 5. [sin.] pabaiga: *Išbuvaũ nuo (semināro) pradžiõs ikì gālo. Dienà su galù. Jau vāsaros gālas. Dárbas eĩna prie gālo [į gālq].* [...]

skiaũscias, **skiausčia** bdv. (4) 1. esantis siauruoju šonu, briauna žemyn arba aukštyn: *Dék plytàs skiausčiaš, o ne gulsčiaš ar stačiaš. Šnekédamas jĩs vis braũkè per stālq skiausčia plāštaka, tarýtum trũpinius šlúostè.* [...]

IŠVADOS

Apibendrinant paminėtina keletas pagrindinių BŽ iliustravimo metodikos taisyklių.

1. Iliustracijos parodo leksemos semantinę ir sintaksinę junglumą, neretai jomis papildomas reikšmės aiškinimas.

2. Vartosenos pavyzdžiais iliustruojama kiekviena leksema.

3. Vartoseną iliustruojama žodžių junginiais ir sakiniais. Pastarųjų rekomenduojama teikti vidutiniškai tris–keturis, nebent labai turtingiems semantiniams ir sintaksiniam žodžio ryšiams parodyti vartosenos pavyzdžių reikėtų daugiau.

4. Orientuojamasi į autentiškus, įvairiuose tekstuose rastus vartosenos pavyzdžius. Tačiau iliustracijos gali būti trumpinamos, kitaip koreguojamos. Kai kurie vartosenos pavyzdžiai, ypač šnekamosios leksikos, gali būti ir kuriami, jei tekstuose taisyklingų, tinkamų jų rasti sunku ar neįmanoma.

5. Antraštinis žodis iliustraciniuose žodžių junginiuose ir sakiniuose netrumpinamas.

6. Iliustracijos pateikiamos kirčiuojant visus žodžių junginių ar sakinių žodžius, išskyrus viensikiemenius tarnybinius. Stengiamasi pateikti taisyklingai sukirčiuotą antraštinio žodžio formą, kurias kirčiuojant dažnai klystama.

7. Skliaustai vartosenos pavyzdžiuose vartojami tikslingai. Pasviruoju šriftu laužtiniuose skliaustuose pateikiamos alternatyviosios (t. y. galinčios viena kitą pakeisti) vartosenos pavyzdžių dalys, o paprastuosiuose – fakultatyviosios (t. y. galimos, bet nebūtinės). Prireikus paaiškinti iliustraciją tai daroma paprastuosiuose skliaustuose paprastuoju šriftu.

Rašant ir redaguojant BŽ neretai iliustracinių vartosenos pavyzdžių reikia ieškoti ilgai ir kantriai, net jei matyti, kad *Google* paieškos sistema jų pateikia tūkstančius. Negalima imti pirmų pasitaikiusių ir tuo apsiriboti, juolab kad dabar ši paieškos sistema dažnai pirmiausia teikia pavyzdžius iš visokių (neretai – abejotinos kokybės) elektroninių žodynų, o tai nėra rišlūs tekstai, taigi nėra atspindėta ir realioji vartoseną. Iliustracijos – svarbi žodyno straipsnio dalis, padedanti geriau suvokti apibrėžiamą leksinį vienetą, pateikianti nemažai ne tik semantinės, bet ir kitokios (pvz., sintaksinės) informacijos. Todėl jos turi būti atsakingai parenkamos ir ne mažiau atsakingai pateikiamos, ypač norminiuose žodynuose (Jakaitienė 2005: 104). Tai užtrunka, kaip ir kiekvienas kruopštus darbas, bet be tokio darbo negali būti gero žodyno.

- Aleksandravičiūtė S. 2008: Paieškos sistemos *Google* naudojimo galimybė tiriant kalbos reiškinius. – *Kalbos kultūra* 81, 266–282.
- BŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* (rengiamas).
- Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. – Prieiga per internetą: <http://donelaitis.vdu.lt>
- DŽ₄ 2000: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. S. Keinys. 4 leidimas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- DŽ_{6e} 2006: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. S. Keinys. 6 (elektroninis) leidimas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Hudson R. 1988: The linguistic Foundations for Lexical Research and Dictionary Design'. – *International Journal of Lexicography* 1(4), 287–312.
- Jakaitienė E. 2005: *Leksikografija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- LKŽ_e 2005: *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20 (elektroninis variantas). Vyr. red. G. Naktinienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga per internetą: www.lkz.lt.
- LKŽI 1980: „*Lietuvių kalbos žodyno*“ instrukcija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- LNŽ 2008: Jakaitienė E., Berg-Olsen S. *Lietuvių–norvegų kalbų žodynas / Lietuvių–norsk ordbok*, Vilnius: Baltos lankos.
- LLVV 1972–1996: *Latviešu literārās valodas vārdnīca* 1–8, Rīga: Zinātne.
- LLVVe 1972–1996: *Latviešu literārās valodas vārdnīca*, LU Matemātikas un informātikas institūts, LU Latviešu valodas institūts, Zinātne. Prieiga per internetą: www.tezaurs.lv/llov.
- LVV 1987: *Latviešu valodas vārdnīca*, Rīga: Avots.
- MLKŽ 2010: Norkaitienė M., Šepetytė R., Šimėnaitė Z. *Mokomas lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Baltos lankos.
- MLVV 2003–2008: *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Red. Dr. philol. I. Zucena, LU Latviešu valodas institūts. Prieiga per internetą: www.tezaurs.lv/mlvv.
- NSJP 2002: *Nowy słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- PŽ 1984: *Rusų–lietuvių kalbų politechnikos žodynas*. Sud. G. Daugėla, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija.
- Rengiamas *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. Prieiga per internetą: http://www.lki.lt/LKI_LT/index.php?option=com_content&view=article&id=592&Itemid=1 (žiūrėta 2011 10 12).
- Terminynas 2004: *Matematikos ir informatikos instituto lietuvių kalbos terminų bazė* (Lietuvių kalbos terminynas), Vilnius: Matematikos ir informatikos institutas. Prieiga per internetą: www.terminynas.lt (žiūrėta 2011 10 12).

- VLE 2001–2010: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 1–18, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- WCD 1996: *The New International Webster's Comprehensive Dictionary of the English Language*, Deluxe Encyclopedic Edition, Florida: Trident Press International.
- ŽŪE 1998: *Žemės ūkio enciklopedija* 1, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- БТСРЯ 2002: *Большой толковый словарь русского языка*, Санкт-Петербург: Норинт.
- БАСРЯ 2004–2010: *Большой академический словарь русского языка* 1–14, Москва, Санкт-Петербург: Наука.
- СРЯ 1988: Ожегов С. И. *Словарь русского языка*, Москва: Русский язык.

Interneto tekstų ištekliai, naršyti paieškos sistema *Google*.

Gauta 2011 10 21

SELECTION OF ILLUSTRATIVE EXAMPLES OF ACTUAL USAGE AND THEIR PRESENTATION IN THE *BENDRINĖS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAS* (*DICTIONARY OF STANDARD LITHUANIAN*)

Summary

The paper aims at introducing the presentation of illustrative examples of actual usage in the *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas (Dictionary of Standard Lithuanian)* and focus on some debatable issues. Illustrations make an important part of a dictionary entry; they help to better understand the lexical unit which is being defined in the entry. Illustrative examples in dictionaries show possibilities and specific features of the combinability of lexical units, their semantic and syntactic relations, add to the explication of their meaning. In Lithuanian they also show the correct accentuation pattern. Depending on the scope of a dictionary, its aim, structure and other issues of lexicographic methodology and techniques, illustrations are given in different ways. The main rules of giving illustrations in the *Dictionary* are as follows: examples of actual usage illustrate each lexeme; the illustrations include word combinations and sentences; examples of authentic, actual usage are given preference; however, the illustrations can be shortened, amended, produced by the author; the head word in illustrative word combinations and sentences is usually given in full; illustrations are given by accentuating all words of word combinations or sentences, except for monosyl-

labic functional words; illustrative examples tend to have the forms of the head word with errors of accentuation; brackets in examples indicate parts of examples of alternative usage [in square brackets] or parts of examples of optional usage (in round brackets).

Examples illustrating the usage of the head (lexical) word should be selected with care and responsibility; so should they be presented in dictionaries. This is especially relevant for normative dictionaries, such as the *Dictionary of Standard Lithuanian*.

KEY WORDS: illustrative example of actual usage, general dictionary, lexeme, word combination, sentence.

DAIVA MURMULAITYTĖ
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
daminga@takas.lt